

**ÇATIŞMALAR ÇAĞI:
DİN-BİLİM İLİŞKİSİ***

Kevser ÇELİK**

Özet

Bilim çağı adı verilen çatışmaların olduğu bir çağda yaşıyoruz. Ancak Bilim, felsefe, sanat, etik, siyaset, ekonomi vs. tüm alanlar birbirine ayrılmaz bağlarla bağlıdır. Bu bağlantıdan din bağımsız olamaz. Bu çalışma özellikle din ve bilimin ilişkiselliğini, süreç din felsefesi açısından ortaya koymaya amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Süreç din felsefesi, Çatışma, Natüralizm, Süpernaturalizm, Din-bilim ilişkisi.*

Abstract

Our world has become an age existed conflicts and called scientific age. But science, philosophy, art, ethic, politics, economy etc. all of them have connected with each other. This is also true for relation between religion and these. This article aims at defining "relation of religion and science" in according to process philosophy of religion.

Key Words: *Process philosophy of religion, Conflict, Naturalism, Supernaturalism, Relation of religion-science.*

* Bu makale Doç. Dr. Mevlüt ALBAYRAK'ın danışmanlığında hazırlanan "Süreç Din Felsefesinde Din-Bilim İlişkisi" adlı tezden hazırlanmıştır.

** SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi Arş. Görevlisi

GİRİŞ

Modern bilim, bir bütün olarak evrenin kaynağı, yapısı ve gelişmesi hakkında çalışmalar yapmaktadır. Tarihsel olarak baktığımızda bilim ya da kozmoloji, dünyanın temeli ile ilgili olarak kendi kaynağını dini öğretilerde bulmuştur. Bu anlamda bilim, hem felsefe hem de ilahiyat ile doğrudan bir ilişki içindedir. Ancak Rönesans'la birlikte başlayan bilimsel düşüncedeki ilerlemeler felsefe ve ilahiyatın etki alanını sarsmıştır (Craig 1999, s. 419). Din ve bilim insan tecrübesinin etkin iki alanı olarak, insanlığın yaşadığı tecrübe zenginliğinin temel unsurları olmasına rağmen, 19. yüzyılla birlikte bilim insanlık tecrübesinin tek hâkim alanı olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Modern bilim, Batı Hıristiyan inancına teorik ve pratik alanlarda büyük meydan okumalarda bulunmuştur. D. R. Griffin'e (1939-) göre modern bilimin teorik alanda Hıristiyan inancına meydan okuması daha çok modern bilimin dünya görüşü ile Hıristiyan inancının çatıştığı iddiasına dayanmaktadır. Bu sorun genellikle bilim-din arasındaki ilişki, bilim-Hıristiyan inancı arasındaki ilişki ve bilim-ilahiyat arasındaki ilişki açısından ortaya çıkmaktadır. Ancak Hıristiyan inancının bilimle çatışma içinde olabileceği iddiası, daha önceki dönemlerde de görülmüştür. Mesela, Hıristiyanlığın “dünya, evrenin merkezidir,” “dünya birkaç bin yaşındadır” veya “insanlar doğrudan evrimsel bir süreç geçirilmeden yaratıldı” gibi düşüncelere bağlı olduğu zamanlarda Hıristiyan inancı ile bilimin çatıştığı görülebilir. Çünkü bu dönemde astronomi, jeoloji, biyoloji gibi deneye dayalı bilimler tarafından yapılan keşifler, Hıristiyan inancının bağlı olduğu bu fikirlere meydan okumaktaydı (Griffin 2004, s. xix).

Hıristiyan inancında hâlâ bu düşüncelere bağlı aşırı tutucular bulunmaktadır. Dolayısıyla din-bilim ilişkisi sorunu, bu çevrede çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır. Ancak bugün modern bilimin Hıristiyan inancına meydan okuması bilimin kendisinden kaynaklanmaz. Bu sorun, bilimin sahip olduğu dünya görüşü olan bilimsel natüralizmden kaynaklanmaktadır. Bu meydan okumayla sadece tutucu Hıristiyanlar değil, bütün Hıristiyanlar (bilimin otoritesini kabul eden Liberal Hıristiyanlar da dâhil) karşılaştığı için ciddi bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bilimsel natüralizm sadece Hıristiyanlığın aşırı tutucu formlarına değil aynı zamanda tüm dini dünya görüşlerine karşı hâkim bir dünya görüşü olarak anlaşıldığından bu sorun günümüzde de devamlılığını sürdürmektedir (Griffin 2004, s. xix).

Din-bilim arasında bir çatışmanın var olduğu iddiasının temelinde, bilim çağı olarak tanımlanan günümüz dünya tasavvurunun etkisi natüralizmi kuvvetlendirmiştir. Bu çağın temel özellikleri arasında, *bilimsel metodun başarıları, yeni tabiat görüşü, teolojinin yeni şartları, küresel çağda dini çoğulculuk ve teknolojinin muğlak gücü* yer almaktadır.

Bilimsel Metodun Başarıları: Bilimin başarıları, birçok kişi tarafından bilinmektedir. Bilimsel araştırma, doğanın erişilemez olarak kabul edilen alanlarının birçok bilgisini elde etmeye başladı. Birçok insan için

Çatışmalar Çağı: Din-Bilim İlişkisi

bilim, bilginin salt güvenilir yolu olarak görüldü. Bu anlayışa sahip olanlara göre, dinî inançların geçerliliği bilimin özel keşifleri tarafından olduğu kadar metotlar tarafından da zayıflatılıyordu. Yani bilimin hem özel keşifleri hem de kullandığı metotlar dini zayıflatmaktaydı. Bir kısım insan ise dinin bizzat kendisinin bilimin metotlarından tamamen farklı, bilginin ayırıcı ve farklı yollarına sahip olduğunu iddia etmektedir. Hatta onlar, dini anlam bilimsel bilgiden farklıysa dinî anlamın nasıl güvenilir olabildiğini göstermeye çalışırlar. Nitekim bir bilim çağında metot olarak bilim, dine ilk sorgulama ve meydan okumayı oluşturmaktadır (Barbour 2006, Preface).

Yeni Tabiat Görüşü: Bilimlerin çoğu bize önceki yıllarda varsayılandan farklı olan ayırıcı özellikleriyle radikal bir şekilde tabiatın değişik alanlarını göstermeye başladı. Astrofizikteki yeni teorilere göre, 15 milyon yıl önce evrene açılıp yayılmaya başlayan birinci patlama, Big Bang'in teolojik anlamı nedir? Kozmik başlangıçların çıkarımları ve biyolojik evrimin Hıristiyanlıktaki yaratılış öğretisi ile ilişkisi nasıldır? Darwin insan türü dâhil, yeni türlerin uzun, yavaş gelişmesini tesadüfî dönüşüm ve doğal seleksiyona göre tasvir etti. Son yıllarda moleküler biyologlar evrimde, bugünkü organizmanın faaliyetinde ve gelişmesinde DNA'nın rolü ile ilgili olarak görülmeye değer keşifler yaptılar. Bu keşifler bize yaşam ve zihnin mahiyeti hakkında ne söyler? Tüm bu sorunlar, Hıristiyan din dünyasında endişe yaratmıştır (Barbour 2006, Preface).

Teolojinin Yeni Şartları: Burada, teolojiden sistemleştirilmiş olan dinî inançların temel kaynakları olarak dinî tecrübe ve hikâyeler, dinî topluluğun ritüelleri ileri sürülmektedir. Bununla birlikte teolojik düşüncenin iki özel alanı çağdaş bilimin bulgularını dikkate almak zorundadır. Bunlar, insan mahiyeti ile ilgili öğretisi ve yaratılış öğretisidir. Bu görüşte birbirine bağlı olan sistemler ve bütünlükler, düşük seviyeli parçaların davranışını etkiler. Böyle bir yorum, hem klasik ruh-madde düalizmine hem de onun yerine sık sık geçen materyalizme bir alternatif sunar. Nitekim süreç din felsefesi, bu alternatifi sunar. Bugün temel soru, bilim tarafından kavranan dünyada Tanrı nasıl eylemde bulunabilir? (Barbour 2006, Preface).

Küresel Çağda Dinî Çoğulculuk: İletişim, seyahat teknolojileri ve bugünün küresel karşılıklı dayanışması, birbiriyle artan ilişki içinde farklı dünya dinlerinin taraftarlarını bir araya getirdi. Geçmişte mutlak dinî iddialar baskıya, din uğruna yapılan savaflara götürdü ve onlar hâlâ Orta Doğu, Kuzey İrlanda ve başka yerlerdeki katliamlara sebep olmaya devam ediyor. Birtakım fikir ayrılıklarının nükleer savaşı kızıştırabildiği dünyada dinî çoğulculuk problemi ciddiye alınmalıdır. Her bir gelenek içinde fikirlerin aynı zamanda büyük bir çeşitliliği vardır. Örneğin; feminist yazarlar Hıristiyan düşünce tarihindeki patriğe ait tavırların hâkimiyetini eleştirmektedir. Dinî çoğulculuk herhangi bir dinî gelenek veya teolojik bakış açısı için dışlayıcı iddiaları geçersiz görür (Barbour 2006, Preface).

Teknolojinin Muğlak Gücü: Bilimin genel dayanağı, bilimin teknolojik uygulamaları için büyük arzu doğurdu. Bugün yaygın kanaat budur. Bu kanaat, sadece teknolojik gücün yeni seviyesi ile ilgili değil aynı zamanda insan ve tabiat üzerindeki etkisinin iç içe geçmiş karakteri ile ilgilidir. Nükleer

bir katliam modern medeniyeti silip süpürebilir, ikliminde değişiklikler meydana getirebilir ve insan yaşamını muhtemelen tehlikeye atabilir. Aynı zamanda kimyasal toksin, ormansızlaştırma, erozyon, birçok kirletici madde çoğalan dünya nüfusuyla birlikte büyük bir şekilde çevreye zarar vermektedir. Dünya kriz içinde yaşayan bir gezegene dönüşebilir. Nitekim bilgisayarlar, otomasyon ve yapay zekâ iş hayatında, sosyal kuruluşlarda ve hayal dünyamızda güçlü etkilere sahip olacaktır. Genetik mühendisliği insanın varoluşu dâhil yaşam formlarının değişen yapısının ve davranışının yol göstericisi olmaya çalışıyor. Büyük ölçüde teknolojiler, ekonomi ile milletler içindeki zengin ve yoksul arasındaki uçurumu arttıran politik gücün bir noktada toplanmasına katkı yapmaktadır. Ancak teknolojinin kontrol ve yönetimi; adalet, özgürlük, çevresel koruma gibi etik değerleri gerektirir. Kişiler ve tabiat için saygı, bilimsel bir sonuç değildir. İnsanî hedeflere doğru bilgiye başvurmadaki bilgelik, laboratuvarın bir ürünü olamaz. Bu yüzden tabiat görüşümüz, bizim tabiata karşı davranış tarzımızı etkileyecektir; insan tabiatı ile ilgili görüşümüz de insanî sorumluluğumuzun anlamını etkileyecektir (Barbour 2006, Preface). Bu da dine hâlâ ihtiyacımız olduğunu göstermektedir. Bütün bu olumlu gelişmelerin, olumsuz sonuçlarından kurtulmamız mümkün müdür? Bunun için yapılması gereken, bu noktaya nasıl geldiğimizi bulmaktan geçer.

Süreç din felsefesi, bilim çağının bu beş temel özelliğın ortaya çıkarmış olduğu olumsuzluklara karşı alternatif bir bakış geliştirmiştir. Bu açıdan öncelikle genel bir şekilde din-bilim ilişkisi tahlil edilerek sorunun kaynağı, sonra da çözümü önerilmelidir.

1. Din-Bilim İlişkisinin Dört Farklı Modeli

Fizikçi Ian G. Barbour tarafından din-bilim ilişkisinde metodolojik olarak dört farklı görüş savunulmaktadır. Barbour'un din ve bilim ilişkisiyle ilgili yaptığı dörtdü ayırım şunlardır: Çatışma, bağımsızlık, diyalog, entegrasyon (bütünleşme). Süreç din felsefesinde din-bilim ilişkisi tartışması bu görüşlerin bir eleştirisiyle birlikte kendi görüşünün de dile getirilmesini içerir. Bu görüşler, din ve bilim arasındaki ilişkiyi sınıflandırmak için ileri sürülmüştür. Bununla birlikte bu görüşler, hem genel hem de bilimsel tartışmaları şekillendiren öncelikli ve temel teşkil eden hipotezlere ışık tutulmasını sağlamıştır (Russell-Mcnelly 2001, s. 19; Barbour 2004, s. 27).

Çatışma

Bu görüşe göre, din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışma bilimsel materyalizm ve dini literalizm arasında meydana gelmektedir. Bu durumda çatışmanın bir kaynağı, bilimsel materyalizm; diğerkaynağı ise dini literalizm yani Kutsal Kitap metinlerinin literal (lâfzî) yorumudur (Barbour 2004, s. 31).

Bilimsel materyalizm, dünyanın sadece maddeden oluştuğunu, zihin, ruh ve Tanrı'nın yeri olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca bilimin gerçek bilgiyi elde etmek için tek güvenilir yol olduğunu ve dinin bize dünya veya

Çatışmalar Çağı: Din-Bilim İlişkisi

insan hakkındaki gerçek değerlerle ilgili hiçbir şey söylemediğini iddia etmektedir. Kutsal Kitaba dayalı metinlere bağlı olanlar ise Kutsal Kitabın yorum gerektirmeden literal (lâfzî) okunması gerektiğine, sadece onun dünya, insan ve Tanrı hakkında bize gerçek bilgiyi verdiğine inanırlar. Onlara göre bilim, Kutsal Kitap inancına karşı çıkmak ve meydan okumaktır (Russell-Mcnelly 2001, s. 20).

Barbour'a göre din ve bilimin çatıştığı iddia edilen konulardan biri de evrim teorisidir. Kutsal Kitap metinlerine bağlı olanlar, evrim teorisiiyle dini öğretilerin (özellikle yaratılış öğretisiyle) çatıştığı görüşündedirler. Ateist bilim adamları ise evrim teorisinin hiçbir şekilde teizmle bağdaşmayacağı görüşündedirler (Barbour 2004, s. 20).

Bütün bunların sonucu olarak da din ve bilim birbirini düşman olarak görür ve bilimle dinin bir noktada uzlaşamayacağını, bunlar arasında bir tercih yapılması gerektiğini iddia ederler.

Bağımsızlık

Bu görüş, bilim ve dinin birbirine zıt metotlar, farklı diller kullandığını iddia etmektedir. Burada bilim ve dine tamamen birbirinden ayrı olarak bakılmaktadır. Bu durumda bilim ve din arasında çatışma yoktur. Bununla birlikte ne karşılıklı etkileşim ne de diyalog vardır. Çünkü her iki alanın sordukları sorular, uğraştıkları konular, kullandıkları dil ve yöntemler farklıdır. Bilim, araştırma metodu olarak aklı kullanır, din ise vahyi kullanır. Bilim olgulara, din ise değerlere dayanır. Bilim objektiftir, din ise sübjektiftir. Bilim değiştirilebilir ancak din değiştirilemez. Bilimsel dil, dünyadaki şeylerden bahseder. Din ise duygularımızı, ümitlerimizi, inançlarımızı tanımlamaya yönelik bir dil kullanır (Russell-Mcnelly 2001, s. 20–21). “Bilim, nesnel, genel ve tekrarlanabilir verileri açıklamaya çalışır. Din ise âlemdaki düzen ve güzelliğin varlığını ve iç dünyamızdaki (suç, endişe, anlamsızlık, merhamet, güven gibi) tecrübeleri araştırır. Bilim deneysel olarak yoklanabilir nicel tahminlerde bulunmakta, din ise Tanrı aşkın olduğu için sembolik ve analogik dil kullanmaktadır.” (Barbour 2004, s. 40). Buna göre din ve bilim, “yaşamın farklı alanlarını veya gerçekliğin farklı yönlerini yansıttığı” (Barbour 2004, s. 21) için onlar arasında bir çatışmanın olması mümkün değildir. Zira din ve bilim, birbirinden bağımsız iki alan olarak ilişkisiz bir şekilde bir arada olabilirler (Barbour 2004, s. 20).

Barbour'a göre “biz, yaşamı net bir şekilde kompartımanlara ayrılmış olarak tecrübe edemeyiz, ancak onu bir bütünlük içinde tecrübe ederiz.” (Barbour 2004, s. 44). Dolayısıyla bağımsızlık görüşü, din ve bilim arasında problemleri çözmek için yeterli görünmemektedir.

Diyalog

Bu görüş ise din ve bilim arasında farklılıkların yanı sıra benzerliklerin de bulunduğunu iddia ederek bu iki alanın yöntemlerinin karşılaştırmasını yapar ve din-bilim arasında diyalog şeklinde bir ilişkinin mümkün olduğunu ifade eder (Barbour 2004, s. 21).

Bu görüşe göre din ve bilim arasındaki benzerliklerden biri, bilim, veri olarak deneysel olguları, din ise kutsal metinler, dini tecrübe ve ayin kullanmasına rağmen, her ikisinin de gerçeğin ne olduğunu birlikte bulmaya çalışan bilgin topluluğunu içermesidir (Russell-Mcnelly 2001, s. 21). İlahiyatçı David Tracy'ye göre de bilimde dini boyutlar bulunmakta ve dini sorular, beşerî tecrübenin sınırlarında veya durumlarında ortaya çıkmaktadır (Barbour 2004, s. 47). Dolayısıyla bu diyalog görüşüne göre din-bilim arasında diyalog mümkün görünmektedir.

Barbour'a göre diyalog üç şekilde olabilir: 1. Bilimdeki kavramsal model ve benzetmeler, Tanrı, atom-altı bir parçacık gibi doğrudan gözlemlenemeyen şeyleri tasavvur etmek için kullanılabilir. 2. Bilim, niçin âlem düzenli? gibi kendi sınırları içinde yanıtlayamadığı sorular ortaya koyduğu zaman dinle diyalog kurabilir. 3. Bilimsel kavramlar, Tanrı-âlem ilişkisinin analogileri şeklinde kullanıldığı zaman din-bilim arasında diyalog kurulabilir (Barbour 2004, s. 21).

Sonuç olarak bu görüşe göre din ve bilim birbirine entegre edilmeden aralarında diyalog şeklinde bir ilişki olabilir.

Entegrasyon

Barbour'a göre din-bilim ilişkileri arasında daha sistematik ve kapsamlı bir ilişki biçimi, entegrasyondur/bütünleşmedir (Barbour 2004, s. 21). O'na göre bütünleşmenin üç farklı türü bulunmaktadır. Bunlar, doğal ilahiyat, doğa ilahiyatı ve sistematik sentezdir.

Doğal ilahiyat, öncelik olarak dünyayla başlama ve Tanrı'nın varlığı, Tanrı'nın tabiatı, Tanrı'nın iradesi, amacı v.s. gibi Tanrı hakkında bir şey bulma çabası ve teşebbüsüdür. *Doğa ilahiyatı* ise öncelik olarak ilahiyatla başlar ve onu bilimin buluşlarına dâhil etmeye çalışır. Yani doğa ilahiyatı, ilahiyatın bu buluşlar ışığında yeniden biçimlendirilmesini içerir. *Sistematik sentezin* amacı ise ilahiyat ve bilimin her ikisini de tek bir çatı altında birleştirmedir. Sistematik sentez, ilahiyat ve bilimi Whitehead'in felsefesinden ortaya çıkan süreç metafiziği ya da Thomistik metafizik gibi genellikle tek bir metafizik sistem kullanarak birleştirir. Bu şekilde uzay, zaman, madde, nedensellik, zihin, ruh ve Tanrı gibi kavramlar, hem ilahiyatta hem de bilimsel teori ve araştırmalarda benzer şekilde kullanılır (Russell-Mcnelly 2001, s. 19). Buradan çıkarılan sonuca göre bütünleşme görüşünün din-bilim ilişkisi anlayışı, süreç din felsefesinin bu konudaki görüşüyle paralellik arz etmektedir. Çünkü her ikisi de din ve bilimin tek bir çatı altında birleştirilebileceğini ileri sürmektedir.

Barbour'a göre sistematik bütünleşmeyi sağlayabilecek olan kapsamlı metafizik, süreç din felsefesinde görülebilmektedir. Çünkü süreç din felsefesi, bilimsel ve dini düşüncelerin etkisinde oluşmuştur (Barbour 2004, s. 59). Ayrıca bu felsefe, " tüm olayların bir ortak karakterini" çizmekle beraber "bu olayların, birçok seviyenin oluşumcu bir çoğulculuğuna götüren farklı yollarla oluşabileceğini" ifade etmektedir (Barbour 2004, s. 60).

Çatışmalar Çağı: Din-Bilim İlişkisi

Din-bilim ilişkisinin bu dörtlü yapısının açılımı neticesinde Barbour'a göre din-bilim ilişkisi karmaşık bir konu olmasına rağmen, din-bilim ilişkisinin bu dörtlü ayrımının (çatışma, bağımsızlık, diyalog, bütünleşme) örneklerini, her yüzyılda ve her bilimde görmek mümkündür (Barbour 2004, s. 24).

Sonraki dönemlerde Barbour'un bu din-bilim ilişkisi sınıflandırmalarına cevap niteliğinde ya da alternatif olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mesela İlahiyatçı John Haught'un din-bilim ilişkisi ile ilgili sunduğu tipolojiler, çatışma (conflict), karşıtlık (contrast), ilişki (contact) ve doğrulamadır (confirmation). Bu ilahiyatçının ilk üç tipolojisi, Barbour'un ilk üç tipolojisiyle benzerlik gösterirken "doğrulama" tipolojisi farklılık göstermektedir (Russell-Mcnelly 2001, s. 21).

Haught'a göre din ve bilimin temel birliği, ancak doğrulama (confirmation) adı verilen yaklaşımda sağlanabilir. Çünkü bu doğrulama yaklaşımı, din ve bilimin iki farklı düşünce olmasına rağmen "doğal insan arzusunun ayrı ve gizemli kaynağında ortak bir kökeni paylaştığını ileri sürmektedir. Hem din hem de bilim, varlığımızın merkezinde bulunan gerçeğin temel arzusudur. Nitekim din ve bilim gerçeğin temel ilgisinde paylaştıkları kaynaktan dolayı ayrı yönlerde gidemezler." (Holtzman 2003, s. 78).

Holtzman'a göre Barbour'un din-bilim ilişkisi ile ilgili görüşü, süreç felsefesinin bu konudaki görüşüyle örtüşmektedir. Nitekim Barbour, "din ve bilimin tamamlayıcı diller" olduğuna inanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Barbour'a göre din ve bilim, farklı perspektiflerden aynı gerçekliği analiz etmenin tamamlayıcı yollarıdır (Holtzman 2003, s. 77).

2. Süreç Din Felsefesine Göre Din-Bilim Çatışmasının Kaynağı

Süreç din felsefesi, din-bilim ilişkisinin bir boyutu olan din-bilim çatışmasının temel kaynaklarından birinin süpernaturalizm ve natüralizm olduğu ileri sürmektedir. Dolayısıyla şu anda din-bilim çatışmasının çözümlenememesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi, dindar düşünürlerin süpernaturalizm anlayışını savunmalarındadır. İkincisi, bilim adamlarının natüralizm anlayışını savunmalarındadır.

Natüralizm

Natüralizm, "genel olarak varolan ya da olup biten her şeyin, doğa bilimlerinde örneklenen yöntemler tarafından açıklanabilme anlamında doğal olduğunu, varolan her şeyin doğanın bir parçasını meydana getirdiğini savunan anlayıştır." (Cevizci 2000, s. 95)

Griffin'e göre natüralizm temelde iki farklı anlam içermektedir. Birincisi dar anlamda natüralizm, süpernaturalizm görüşünü reddetmekle birlikte *nonsupernaturalistic* anlama gelmektedir. Bilim adamlarının en temel ontolojik varsayımlarından biri olan bu natüralizm, *supernaturalistik olmayan natüralizm* olarak adlandırılır (Griffin 2001, s. 138).

Griffin'e göre eğer dindar düşünürler; "supernaturalistik olmayan anlamda natüralizmi barındıran dünya görüşüne sahip olmaya devam ederlerse, dindar düşünürler ve bilim adamları arasında şu anda var olan çatışmanın çözümü mümkün olamaz." (Griffin 2001, s. 138).

Griffin'e göre, ikinci olarak geniş anlamda natüralizm, duyumcu-ateist-materyalist anlamı ihtiva eden natüralizm olarak adlandırılır. Bu anlamdaki natüralizm, supernaturalizme dayalı dine karşı olduğu gibi tüm dinsel görüşlere karşıdır. **Duyumcu-ateist-materyalist natüralizmin** ateizm ve materyalizm anlayışı farklılık arz etmektedir. Bu natüralizm, ateizm ve materyalizm anlayışına göre İlahi Hakikati (Divine Actuality) kabul etmez; varlığını devam ettirebilmek için ahlaki normlar koymanın gereksiz olduğunu, özgürlük ve ölümden sonra hayatın olmadığını savunur. Duyumcu-ateist-materyalist natüralizmin duyum anlayışına göre de var olsalar bile ahlaki idealler ve İlahi Gerçeklik (Divine Reality) tecrübe edilemez (Griffin 2001, s. 138).

Griffin'e göre eğer bilim adamları; "duyumcu-ateist-materyalist natüralizmi reddetmeleri gerektiğinin farkına varamazlarsa, şu anda dindar düşünürler ve bilim adamları arasında var olan çatışmaya bir çözüm bulunamaz." (Griffin 2001, s. 138).

Süpernaturalizm

Süpernaturalizm, tabiatın ötesinde ya da bilimsel veya başka bir ölçüme dayalı düzenin ötesinde olan güç ya da fenomenlere işaret etmektedir (Wikipedia, The Free Encyclopedia).

Süpernaturalizm anlayışını benimseyen dindar düşünürler, gerçek bilginin sadece süpernaturalizmle ortaya konulduğunu iddia etmektedirler. Dolayısıyla bilimin sunduğu hakikatleri reddederler. Bu yüzden süpernaturalizmin dinle bilim arasında çatışmaya neden olduğu düşünülmektedir.

Griffin'e göre dindar düşünürler, dinin açıklanamayacağını, ancak yorumlanabileceğini iddia ederek süpernaturalizme dayalı din-bilim çatışmasını kabul etmezler. Bu düşünürler çatışmanın başka kaynakları olduğunu ileri sürerler (Griffin 2001a, s. 24).¹

Dindar grupların süpernaturalizm fikrinde ısrar etmelerinin Griffin'e göre iki sebebi vardır. Birincisi, Tanrı'nın Kadir-i Mutlak'lığını savunmaktan kaynaklanmaktadır. Kadir-i Mutlaklık fikrinin "ikna etmekten ziyade zorlayıcı" güç olarak kabul edilmesiyle ortaya çıkan problemler süpernaturalizm görüşüyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İkincisi, Tanrı'nın Kadir-i Mutlak olarak kabul edilmesiyle evrendeki kötülüğün varlığı problemi ortaya çıkmaktadır. Bu problem de süpernaturalizmle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (RS, s. 29).

Buradan anlaşılacağı gibi şu andaki çatışmanın çözümlenememesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi, dindar düşünürlerin

¹ Bundan sonra bu esere **RS** şeklinde atıfta bulunulacaktır.

“süpernaturalistik olmayan natüralizm” anlayışını savunmalarıdır. İkincisi, bilim adamlarının “duyumcu-ateist-materyalist natüralizm” anlayışını savunmalarıdır.

3. Süreç Din Felsefesinin Natüralizm ve Süpernaturalizme Yönelttiği Eleştiriler

Süreç din felsefesine göre din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışmanın temel kaynağı natüralizm ve süpernaturalizmdir. Eğer bilim, bizzat kendinin, felsefe ve liberal dinin sınırları ile uyum sağlayabilirse, bilimin ortaya koyduğu zorlukların altından kalkılabilir. Aynı şekilde dinde de süpernaturalizmden uzak durulursa, din ve bilim arasındaki çatışmanın üstesinden gelinir (Türer 2003, s. 49). Süreç din felsefesinin din-bilim çatışmasının kaynağı olarak gördüğü natüralizm ve süpernaturalizme, bu bağlamda ciddi eleştiriler yöneltilmiştir.

17. yüzyılda modern bilimin doğuşunda süpernaturalistik dünya görüşü hâkim olmuştur. Ancak bilim adamları süpernaturalistik bir kabulü değil, naturalistik tercihe yönelmişler ve her şeyin ilahi bir güç tarafından belirlendiği süpernaturalist görüşü reddetmişlerdir. Süpernaturalizmi tam anlamıyla reddetme ise 19. yüzyılın ortalarında meydana gelmiştir. Özellikle David Friedrich Strauss’un Kutsal Kitabı eleştirisinde ve Charles Darwin’in evrim teorisinde bunu görmek mümkündür (Griffin 2001, s. 138).

Daha sonraki yıllarda ise bilim adamları natüralizmi, daha çok ateizm ve materyalizm felsefesi içinde ifade etmeye başladı. *Natüralizm* kavramı daha çok Locke gibi ilk modern ampiristler tarafından tanımlanan duyumcu algı öğretisini kabul eder. Ancak Locke teizm ve zihin-madde düalizminin ateizm ve materyalizme yol açacağı gerekçesiyle, bu kavramların yerine natüralizm kavramını kullanılmıştır (Griffin 2001, s. 137–138).

Whitehead’in “tam bir bilimsel zihniyete” temel olması için ele aldığı varsayım şudur: “Evrende var olan her şey, baştanbaşa doğal düzene hâkim olan genel ilkelerin örnekleri olarak akla uygundur. Çünkü her ayrıntılı olay, genel ilkelerin örneği olan önceki olaylarla mükemmel bir biçimde ilişkilidir.” (RS, s. 22). Bu genel ilkeleri (fikirleri) kabul etmeyen 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bilimsel topluluğun temel görüşü, ilahi varlık fikrini reddeden (nonsupernaturalism) natüralizmdir (RS, s. 22).

Griffin’e göre, bu öğreti, üç temel görüşe dayanır. Birincisi, bu natüralizm 17. yüzyılda kabul edilen *duyumcu algı öğretisini* kabul eder. İkincisi, dünyadaki her şeyin (insan davranışı dâhil) mekanik materyalizm açısından açıklayan ve fiziksel olmayan zihin ve ruh öğretisini reddeden bir öğretiye dayanmaktadır ve *mekanik fiziksel tabiat öğretisini* kabul eder. Üçüncüsü, modern bilimsel dünya görüşünün müdahaleci süpernaturalizmi yani müdahaleci ilahi varlık fikrini reddeden *ateist dünya görüşü* taraftarıdır (RS, s. 22).

Bu üç görüş bir arada kullanılarak bu natüralizme, duyumcu-ateist-materyalist natüralizm denir. Whitehead buna kısaca “bilimsel materyalizm” adı vermektedir (RS, s. 22).

Whitehead, din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışmanın iki kaynağı olduğunu söyler. 1. Süpernatüralizm ile din birlikteliği. Yani din ve süpernatüralizmin bir arada olması ve işbirliği yapmasıdır. 2. Duyumcu-ateist-materyalist natüralizm ile bilimin birlikteliği. Diğer bir ifadeyle bilim ve duyumcu-ateist-materyalist natüralizmin bir arada olması ve işbirliği yapmasıdır (RS, s. 23).

Günümüzde bilim, bilimsel materyalizmin etkisiyle, ‘anlamli bir şekilde dini bakış açısına’ izin vermemektedir. Bununla birlikte bilim bu şekilde anlaşılmaya devam ederse, bilim ve din arasındaki çatışma da ortadan kalkmayacaktır (RS, s. 24).

Eğer din ve bilim arasında gerçek bir uzlaşma olacaksa, bunun için Whitehead’in önerdiği felsefi sistem uygun görünmektedir. Süreç din felsefesinin din ve bilimi uzlaştırmak için önerdiği sistem şudur: “bilimsel ve dini toplulukların kaçınılmaz varsayımlarının destekleyicisi olan **bilimsel-dini natüralizm**.” (RS, s. 29). Buna göre ne natüralizmin dini referansları reddetmesine ne de dinin bilimsel açıklamaları reddetmesine gerek kalacaktır.

Süreç din felsefesinin **duyumcu-ateist-materyalist natüralizmi** reddetmesinin sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler, sırasıyla duyumculuk, materyalizm ve ateizm şeklinde eleştirilmiştir. Öncelikle süreç din felsefesi, duyumcu görüşü üç noktada eleştirilmektedir. Birincisi, modern bilimin salt duyumcu algı öğretisine indirgenmesinin yol açtığı problemlerdir. Bunlar, sebep-sonuç ilişkisi, tümevarım ve duyu algısının, zihnimizin ötesinde gerçek şeylerin dış dünyayla ilgili hiçbir bilgisinin olmadığı iddiasıdır. Bu bize kozal ilişkinin keyfi bir ilişki olduğunu söylemektedir. Bu görüş aynı zamanda “tabiatın birliği”ne olan inancın rasyonel olarak temelsiz olduğunu savunur. Bilim bu birliği onlara göre, önceden varsaymaktadır. Bu da bilimin genel yasalardan bazı durumlardan çıkarıldığı sonucuna götürür (RS, s. 36).

Üçüncü olarak duyu algısının, zihnimizin ötesinde gerçek şeylerin dış dünyayla ilgili hiçbir bilgisinin olmadığı iddiasıdır. Böyle bir kabul, bize ne geçmişin ne de geleceğin varlığı hakkında hiçbir bilgi vermeyecektir. Bu da bizim zaman hakkında hiçbir bilgimizin olamayacağı anlamına gelmektedir. Bilimsel teoriler, gerçek dünya, kozalite, geçmiş ve zaman hakkında konuşamayacaksa, hiçbir bilimsel teoriye de sahip olamayacağımız demektir (RS, s. 37).

Materyalist dünya görüşünün reddedilmesinin temelinde ise iki gerekçe bulunmaktadır. Birincisi, materyalizmin “tabiatın mutlak birliklerinin maddenin parçaları olduğunu... Bu parçaların sadece dışsal olarak birbiriyle ilişkide olduğunu” ve “her şeyin mekanik bir ilişkide olduğunu” savunmasıdır (RS, s. 41). İkincisi de materyalizmin maddi varlıklardan başka hiçbir gerçek varlığın olmadığını iddia etmesidir. Materyalizm, insan tecrübesi ve davranışı da dâhil her bir varlığın boş gerçekliklerin hareketleri

Çatışmalar Çağı: Din-Bilim İlişkisi

ve dışsal ilişkilerine göre anlaşılması gerektiğini savunmaktadır (RS, s. 42). Buna göre **duyumcu-ateist-materyalist natüralizmin** materyalizm görüşü, bilimin yeterliliğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu natüralizmin ateizm görüşü ise bilimin Tanrı hakkında konuşamayacağını savunmakta ve Tanrı'ya baştan reddetmektedir (RS, s. 48).

Sonuç olarak süreç din felsefesi, **duyumcu-ateist-materyalist natüralizmin** iki problem ortaya çıkardığını savunmaktadır. Birincisi, din-bilim arasında görünen bir çatışma; diğeri ise; geniş fenomenler alanının, yeterli bilimsel ele alış biçimlerini engellemesidir. Bu iki problemin kaynağı aynıdır. Söz konusu bu kaynak ise bu felsefi dünya görüşünün, insan tecrübesinin yeterliliği konusunda parçacı hareket etmesi ve delilin bir parçası üzerine veya insan tecrübesinin bir çeşidi üzerine görüşünü temellendirmesidir (RS, s. 48).

Bilim duyu algısında keşfedilen hakikatlere odaklanırken, dini öğretiler de duyuşal olmayan tecrübeye keşfedilen hakikatlere odaklanmaktadır. Bu, insan tecrübesinin sınırlı bir bölümünü kabul etmek anlamına gelmektedir. Dini, estetik ve etik tecrübeler, bu tek yönlü bakış açısına katkı yapmaktan hariç tutulmuş olacaktır. Bilimin tek hâkim alan olduğunu düşünenlere göre bu tecrübe alanları gerçeklik hakkındaki rasyonel bilgimize hiçbir şey katmamaktadır. Aksine, süreç din felsefesi, “kozmolojik şemamızı şekillendirmede tüm tecrübe dünyamızı kabul etmekte” ısrarlı olmamız gerektiğini savunur (RS, s. 49–50).

4. Süreç Din Felsefesinin Din-Bilim İlişkisi Anlayışı

Şu anda içinde bulunduğumuz çağ, bilim çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, dinin bilimle olan ilişkisini sorgulamayı kaçınılmaz kılmıştır.

Bilim çağında dinin yeri nedir? Bir kimse bugün Tanrı'ya nasıl inanabilir? Bilimsel dünya anlayışı ile Tanrı görüşünü birbirine uygun kılan şey nedir? Çağdaş bilimin bulgularıyla bizim insan doğası hakkındaki bilgilerimiz ne gibi yollarla etkilenmektedir? Bilim tarafından keşfedilmiş bir çeşit dünyada hayatın anlam ve amacı için araştırma nasıl tamamlanabilir? (Barbour 2006, Preface).

Din, modernite ile birlikte bilim karşısında hayatın dışına atılmış olmasından dolayı, 20. yüzyılın ortalarına doğru kendini savunma yönünü bırakmış ve yeni arayışlar içine girmiş, farklı bakış açıları geliştirmeye başlamıştır. Bu konuda duyarlı olarak çaba gösteren filozoflardan biri olan Whitehead, değişim ve süreklilik düşüncesiyle dine farklı bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. Felsefesinde dine önemli bir yer veren Whitehead'e göre bilimin otorite olduğu ve hâkimiyetini ilan ettiği insan hayatında dinin konumu nedir ve din nerede durmalıdır? (Albayrak 2001, s. 10) sorusu kaçınılmazdır.

Whitehead'e göre hayat, bir bütün olarak tanımlanmalı ve kabul edilmelidir. Hayatın, başka şeylerle bağlantılı bir gerçekliği olmakla beraber kendi için var olan bir de içsel bir gerçekliği vardır. Hayat, bu kendi nihai

özelliğini, varlığın kendi kendine gerçekleştiği içsel hayattan alır. Birer inanan olan insan, içsel dünyasına dayalı gerçeklikle hem bilim yapmakta hem de sanat eserleri ortaya koymaktadır. Bu, hayatın çok yönlü ve parçalardan oluşan bir bütün olduğunu göstermektedir (Albayrak 2001, s. 10). Whitehead'e göre din de "hayatın bütün içerisindeki bir parçası olmakla beraber akıp giden dünyada insan hayatındaki diğer unsurlarla birleşendir." (Albayrak 2001, s. 11).

Dini gelenek salt entelektüel inançlar ya da soyut fikirler topluluğu değildir. Din, inananlarına bir yaşam tarzı sunmaktadır. Her bir dinî topluluk ve gelenek de bireysel tecrübe, toplumsal ritüel ve ahlakî ilgilerin farklı yapılarına sahiptir (Barbour 2006, Preface).

Dini tek yönlü ele alamayız. Örneğin din, yukarıda ifade edildiği gibi salt ne inanç-ritüel ne de soyut düşünceler olarak değerlendirilebilir. Çünkü din insan tecrübesinin en önemli unsurunu teşkil etmekte ve insana bir yaşam formu sunmaktadır. Ancak bilimin ilerlemesiyle birlikte din, modern bilimin dünya anlayışı ile uyumsuz görünmeye ve çoğu insan için etki ve önemini yitirmeye başlamıştır.

Bilimin her şeyin çözümü olduğu şeklindeki inanç kaçınılmaz olarak din ile bilim arasında ciddi bir çatışmanın olabileceği sonucunu doğurmuştur. Özellikle Batı Hıristiyan dünyası açısından doğru olan bu anlayış, İslam söz konusu olduğunda kaçınılmaz olarak yanlış kabul edilmektedir. Kur'an ve Peygamber'in sözleri ile İslam tarihi süreci içindeki uygulamalar dikkate alınınca, İslam dini ve ona inananlar için din ve bilim arasında bir çatışmadan söz etmek mümkün görünmemektedir (Yakıt 2005, s. 72-77). Var olduğu iddia edilen din-bilim çatışması genelde Batı Hıristiyan dünyasının tecrübe etmiş olduğu bir problemdir.

Bilim ve din arasındaki görünürdeki çatışmaya çözüm bulma, süreç din felsefesinin temel amaçlarından biridir. Süreç felsefesinin din ve bilimle olan doğal ve sosyolojik ilişkisine dayanarak "Felsefe, din ve bilimi rasyonel düşünce alanı içinde kaynaştırmasıyla önemli bir role sahiptir." (RS, s. 20). Bu iddiaya göre süreç din felsefesi, din ve bilim kavramlarını sadece düşüncenin iki tipi olarak değil, aynı zamanda onları iki farklı güç olarak yani dini, dini sezgilerimizin itici gücü olarak; bilimi de doğru gözlem ve mantıksal çıkarım için itici güç olarak görür. Bu itici güçle, bedensel itici güçten farklı olan, insan düşüncesini ve davranışını etkileyen en güçlü genel güçler kastedilmektedir. Bu görüş ışığında Whitehead "tarihin gelecek akışının" din ve bilim arasındaki ilişkiye bağlı olduğunu söylemenin abartı olmadığını söyler (RS, s. 20). Bu, insanlığın geleceğinin din-bilim arasında kurulacak doğru ilişkiye bağlı olduğu anlamına gelir. Böyle bir iddia, medeniyete yapılabilecek bir katkıyı sergilemektedir (RS, s. 20).

Cobb ve Griffin'e göre bilim ve dinin bütünleşmesi, sadece bilimin dinle birbirlerine sundukları uyum görüşünden dolayı değil, böyle bir bütünleşmenin yol açacağı eksiklikten dolayı medeniyetimizin gelecekte düşeceği tehlikeyi ortadan kaldırmak için çok önemlidir (Jungerman 2000, s. 2). Bununla birlikte Whitehead'e göre, "din ve bilim arasındaki çatışma hakkında telaşlanmamıza gerek olmadığını düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü

Çatışmalar Çağı:
Din-Bilim İlişkisi

entelektüel çağda, gerçeğin uyumu görüşü yönünde bütün ümitlerimizi içeren etkin bir bilgi olmayabilir” (Whitehead 1967, s. 185).²

Ayrıca her iki alanın bazı özellikleri; din-bilim ilişkisi açısından bazı yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini göstermektedir. Din ve bilimle ilgili olan olaylar, farklı yönlerde sahiptirler. Din, “ahlakî ve estetik değerler üzerine düşünmeyi içerirken, bilim ise fiziksel fenomenlerin işleyişini düzenlemeyi gözlemlemek için genel şartlarla ilgilidir. Bilim tarafında yerçekimi kanunu varken, din tarafında ise Kutsallığın güzelliğini düşünme vardır. Bir tarafı gören diğer tarafı kaçırmaz, diğer tarafı gören ise bir tarafı kaçırmaz” (SMW, s. 185).

Whitehead’e göre din ve bilim arasındaki ilişkide ortaya çıkan problem, din ve bilim kavramlarına verdiğimiz bazı açık fikirleri, zihnimizde sahip olduğumuzla açıklamak istememizden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışma, doğal olarak üzerinde yoğunlaştığımızda “zihnimizde olan şeydir. Özellikle 20. yüzyıl boyunca dini inançlar ve bilimin sonuçları birbiriyle uyumsuz bir alan olarak kabul edilmiştir” (SMW, s. 181). Ancak insanlık tarihi incelendiğinde bu iki alan arasındaki ilişkiler konusunda günümüz insanının olumsuz ve kesin bir karar vermesi mübalağalı olmayacaktır. Din ve bilim insana etki eden iki temel güçtür. Whitehead’in ifadesiyle söylersek, “dinsel sezgilerimizin gücü ve bizi kesin gözlem ve mantıksal sonuç çıkarmaya götüren güçtür” (SMW, s. 181–182). Nitekim Hartshorne’un Müslüman panenteist dediği Muhammed İkbâl de bu iki alan arasındaki ilişkiyi şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Din, bilimden daha önce dini yaşantıda somut tecrübenin gerekliliğinde ısrar etmiştir. Din ile bilim arasındaki anlaşmazlık, bilimin salt ve somut deneye dayanması, dinin ise dayanmamasından ileri gelmiyor. Çünkü her ikisi de hareket noktası olarak somut tecrübeyi seçmişlerdir. Din ve bilim arasındaki anlaşmazlık, ancak her ikisinin de aynı tecrübe verilerini yanlış anlayıp yorumlama ve değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Dinin insanın hususi bir tecrübesinin gerçek özüne erişmeye çalıştığını unutmuyoruz.” (İkbâl 1984, s. 46).

Ancak bu yanlış anlama, din ve bilimin birbirine zıt iki tecrübe alanı olarak algılanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Whitehead’e göre insanlık tarihine baktığımızda “din ve bilim arasında bir çatışmanın daima var” ve “din ve bilimin her ikisinin de sürekli gelişme durumunda” olduğunu görebiliriz (SMW, s. 182).

Bilim kendi serüveninde karşılaştığı gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde “din de eski güç ve ihtişamına kavuşmak istiyorsa,” diyor Whitehead, “bilimin yaptığı gibi aynı ruhla değişimle yüzleşmek zorundadır.” (SMW, s. 188).

Din ve bilim her ikisi de insan tecrübesi için vazgeçilmezdir. Bu alanların farklılığı bize, bu iki etkin gücün anlamını birbirinden ayırmamız için bir gerekçe sunmaz.

² Bundan sonra bu esere **SMW** şeklinde atıfta bulunulacaktır.

Din ve bilimin farklı yönleri sahip olduğundan hareketle, din ve bilim arasında bir çatışmanın varlığı iddia edilmektedir. Ancak hakikatin farklı yönleri olan din ve bilim, bize kendi açılarından dinsel ve bilimsel hakikatler sunmaktadırlar. Bununla birlikte bazı düşünürler, dinsel hakikatleri görüp, bilimsel hakikatleri göz ardı ederken, bazıları da bilimsel hakikatleri görüp dinsel hakikatleri göz ardı etmektedirler. Sonuçta da bu kişiler tek doğru olduğu iddiasından hareketle karşılıklı olarak birbirlerini reddetmeye ve çatışmaya gitmektedirler. Bu çatışmanın üstesinden gelmenin bir yolu da din ve bilimin, hakikatin iki farklı yönü olduğunu kavramaktır.

Süreç din felsefesi, bilim ve din arasında karşılıklı bir değişim ilişkisinin varlığını kabul etmektedir. Buna göre dini görüşlerin, bilimsel görüşlerden öğreneceği şeyler olduğu gibi, bilimin de dini öğretilerden öğreneceği şeyler vardır. Süreç din felsefesinin, “kozmojik şemamızı şekillendirmede tüm tecrübe dünyamızı kabul ettiği” (RS, s. 50) iddiasından hareketle gerçeklik hakkında hakikatlerin sadece bilimsel tecrübeyle değil, aynı zamanda dini tecrübeyle de açıklanabileceğini kabul etmeliyiz (RS, s. 51).

SONUÇ

Batı Hıristiyan dünyasında şiddetli bir şekilde yaşanan din-bilim çatışmasının temelinde, bilimin dinden tamamen ayrı ve bağımsız bir alan olarak kabul edilmesi anlayışı vardır. Bu anlayış modern bilimsel dünya görüşünün kaçınılmaz olarak Hıristiyan inancı ile çatıştığı sonucuna götürmüştür.

17. yüzyılda başlayan süreçte din-bilim ilişkisi, farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu yüzyılda bilimdeki yeni keşifler, birçok dini anlayışa meydan okumuştur. Bu durum, bazı insanların geleneksel din öğretilerini savunmakta ısrar etmelerine, bazılarının ise terk etmesine, bazılarının da bilimin ışığında ve bilim karşısında kendini sağlam delillerle ortaya koyabilecek dini kavramlar formüle etmesine yol açmıştır. İncelediğimiz süreç din felsefecileri de din-bilimi insanlığın bir arada yaşayabileceği ortak tecrübe alanları olarak görmüşler ve bu anlayışa göre teoriler geliştirmişlerdir. Batı’da felsefi bir akım olarak yeni ortaya çıkmış olan süreç felsefesi ve bu felsefeden hareketle süreç din felsefesinin temelini, 19. ve 20. yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler oluşturmaktadır.

Süreç din felsefesi, 20 yüzyılda fizik biliminin yeni fikirlerini dikkate alarak bilinebilen her şeyi kuşatacak bir metafizik üretmeye çalışmıştır. Bu felsefe, madde ve kozmosun evrimi hakkında öğrenmiş olduğumuz bilimsel gerçeklerin, aslında sorgulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu felsefe bize objelerin kümeleşmelerinden ziyade, olayların birbiriyle ilişkisine ve oluşmakta olduğuna bakmamız gerektiğini öğretmektedir. Böyle bir bakış açısı, din-bilim arasında yaşandığı iddia edilen çatışmanın aksine, din ve bilim arasında bağlantısallık ilkesine göre bir çatışmanın olmayacağını göstermeye çalışır.

Süreç din felsefesinin en çok üzerinde durduğu konu, özellikle 19. yüzyılın ortalarından beri din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen

Çatışmalar Çağı: Din-Bilim İlişkisi

çatışmaya çözüm bulma çabasıdır. Onun bu çözümü özellikle şu üç noktaya işaret etmektedir: Birincisi, çatışmanın din ve bilim arasında değil, dinsel süpernaturalizm ve bilimsel natüralizm arasındadır. İkincisi, bilime anlam verme noktasında süreç din felsefesinin ortaya koyduğu natüralizm anlayışı, ateizm ve materyalizme yol açan klasik natüralizm görüşünden daha kapsayıcıdır. Üçüncüsü süpernaturalizme dayalı bir din tanımlamasının yetersiz olmasına karşın süreç din felsefesi tarafından sistemleştirilen teistik natüralizm, dini anlama ve uygulamada daha destekleyicidir. Din-bilim arasında yaşanan çatışmanın öncelikle kaynağı tespit edilmelidir. Bu felsefeye göre bunun kaynağı, süpernaturalizm ve bilimsel materyalizmdir. Süpernaturalizm dinin mutlaklığını ve bilim karşısındaki üstünlüğünü, insan tecrübesinin gerçekliğini reddederek savunurken, bilimsel materyalizm duyumculuğu mutlaklaştırarak dine ve Tanrı'ya hayat hakkı tanımamaktadır.

Din ve bilim arasındaki görünür çatışmayla ilgili Whitehead'ın çözümünü bilimsel ve dini natüralizm dediği, ne dini fikirleri ne de bilimsel sonuçları reddeden yeni bir formdur. Natüralizmin bu yeni formu, dünyanın tek kutuplu ve doğal süreci engelleyen ilahi varlık fikri anlamındaki süpernaturalizmi reddeder. Bu yeni form, *naturalistik teizmdir*.

Süreç din felsefesi, bil-fiil şeylerin, somutlaşma süreci içinde olmaları, yani var olmaları ve yok olmaları, birbiriyle ilişkileri ilkesinden hareketle din ve bilimin birbirinden tamamen ayrı değil, birbiriyle ilişkili ve aynı düşünce şeması içinde değerlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu felsefeye göre gerçeğin araştırılmasında bilim, ilahiyat ve metafizik birbiriyle yakından ilişkilidir. Bundan dolayı ilahiyat olmadan bilim, bilim olmadan ilahiyat veya metafizik olmadan ilahiyat ve bilim üretmek mümkün değildir. Ayrıca bilim, ilahiyat ve metafiziğin birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan bağımsız birer alan olduğunu söylemek de doğru değildir.

Süreç din felsefesi, dini inançların salt fikri inançlar ya da soyut fikirler olmadığını öğretmektedir. Buna göre dini tecrübeye dayanılarak verilen hüküm, hem aklın hem de tecrübenin ölçülerine uymaktadır. Din, inananları için bir hayat tarzı sunmaktadır. Buna göre her din bireysel tecrübenin, toplumsal ibadetlerin ve ahlaki davranışların ayırıcı özelliklerine sahiptir. Birey ve toplum üzerinde dönüşümü hedefleyen din, hayatın diğer unsurlarını göz ardı edemez. Bu unsurlardan en dikkat çeken de bilimdir. İnsanın gerçekliğini görmek, insanlık medeniyetinin geleceği açısından önemlidir. Din ve bilim bu gerçeği göz ardı etmemelidir. Bu yüzden din ve bilimin ortak bir ilkeler bütününe paylaşabilecekleri şekilde yeniden düzenlenmeleri mümkündür. Çünkü yaşandığı iddia edilen din-bilim çatışması sadece görünüştedir.

Süreç din felsefesi, Ian Barbour'un din-bilim ilişkisi için geliştirdiği görüşler içerisinde bulunan entegrasyon görüşüne uygun bir çerçevede din-bilim ilişkisini ele alır. Buna göre din ve bilim arasında çatışma yoktur ve bu iki alan tek bir düşünce şeması içinde birleştirilebilir.

Kevser ÇELİK

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Mevlüt 2001, “**A.N. Whitehead’in Din Anlayışı ve Hayatın Bütünlüğü**”, Dinin Oluşumu içinde, İstanbul-Bursa: Alfa Yay.
- BARBOUR, Ian G. 2004, **Bilim ve Din: Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma**, Çev. Nebi MEHDİ-Mübariz CAMAL, İstanbul: İnsan Yay.
- 2006, “**Religion in an Age of Science**”, Erişim: <http://www.religion-online.org/showbook.asp?title=2237>, (10.05.2006).
- CEVİZCİ, Ahmet 2000, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma.
- CRAIG, William 1999, “**Theism and Physical Cosmology**,” A Companion to Philosophy of Religion içinde, ed. Philip L. Quinn-Charles Taliaferro, Oxford: Blackwell Publishing.
- GRIFFIN, David Ray 2001a, **Reenchantment Without Supernaturalism A Process Philosophy of Religion**, Ithaca and London: Cornell University Press.
- 2004, **Two Great Truths A New Synthesis of Scientific Naturalism and Christian Faith**, Louisville-London: Westminster John Knox Press.
- 2001, GRIFFIN, David Ray, “**Process Philosophy of Religion**,” International Journal for Philosophy of Religion, Vol. 50, Kluwer Academic Publishers.
- HOLTZMAN, Seth 2003, “**Science and Religion: The categorial conflict**”, International Journal for Philosophy of Religion, Vol: 54, Kluwer Academic Publishers.
- İKBAL, Muhammed 1984, **İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. Ahmet ASRAR, İstanbul: Bir Yay.
- JUNGERMAN, John A. 2000, **World In Process, Creativity and Interconnection in the New Physics**, Albany : State University of New York Press.
- RUSSELL, Robert John and MCNELLY, Kirk Wegter 2001, “**Science and Theology: Mutual Interaction**”, Bridging Science and Religion içinde, ed. Ted Petters and Gaymon Bennett, London: SCM Press.
- TÜRER, Celal 2003, “**Whitehead'in Tabiatçı Teizmi: Din ve Bilimin Uzlaştırılması**”, Felsefe Dünyası, 2003/1, Sayı 37.
- YAKIT, İsmail 2005, **İslam’ı Anlamak**, İstanbul: Ötüken Yay.
- WHITEHEAD, A. N. 1967, **Science and the Modern World**, New York: The Free Press, The Macmillian Publishing Co. Inc.
- WIKIPEDIA, The Free Encyclopedia, “**Supernatural**” maddesi, Erişim: <http://www.en.wikipedia.org/wiki/Supernatural>, (13.07.2006).